

Dorota Tomczyszyn

MY I ONI – STEREOTYPY SPOŁECZNE W DEFINIOWANIU OSÓB UPOŚLEDZONYCH UMYSŁOWO

Słowa kluczowe: stereotyp, uprzedzenie, upośledzenie umysłowe.

Wstęp

Zazwyczaj problem upośledzenia umysłowego wiąże się z dokonaniem diagnozy, prognozy, etiologii upośledzenia. Można jednak spojrzeć na problemy funkcjonowania osób upośledzonych w innej, pedagogiczno-socjologicznej perspektywie. Interdyscyplinarne spojrzenie na stereotypy i uprzedzenia w definiowaniu osób upośledzonych pokazują pewne złożone mechanizmy ich społecznego funkcjonowania, które można zinterpretować na pograniczu oligofrenopedagogiki, socjologii, psychologii i innych dyscyplin naukowych.

Społeczne uwarunkowania upośledzenia umysłowego

W społecznym konstruowaniu upośledzenia umysłowego można dostrzec wiele teoretyczno-badawczych stanowisk. W swojej pracy Soder przedstawił trzy ujęcia społecznego kontekstu upośledzenia. W pierwszym rozumieniu o charakterze epidemiologicznym autor koncentruje się na szukaniu związków przyczynowo-skutkowych między jednostką a otoczeniem. W koncepcji tej pyta o to, jakie uwarunkowania społecznej egzystencji nasilają powstawanie grup osób upośledzonych. Kolejne podejście, zwane adaptacyjnym, ukazuje upośledzenie jako cechę, a konkretnie wadę społeczną. W każdej grupie społecznej pewne cechy są traktowane jako wady, upośledzenia funkcjonowania społecznego, np. plucie, jedzenie palcami. Pewnym stanom kulturowo jest przypisana etykieta dewiacji. Trzecie rozumienie opiera się na założeniu, że istniejemy w świecie, który staje się dla nas znaczący dzięki wspólnie uznawanym systemom kulturowych znaczeń i wartości. Takie rozumienie upośledzenia jako antykulturowego zachowania zawsze wynika z perspektywy danego obserwatora i jego kulturowego systemu znaczeń.¹ Indywidualnie, w wyniku kontaktów społecznych, dana osoba może być naznaczona etykietą „upośledzony”, „dewiant”, chociaż już w rozmowie z inną osobą takiej etykiety może nie otrzymać. Takie rozumienie społeczne upośledzenia jest zakorzenione w teorii interakcjonizmu symbolicznego H.Blumera. Społeczeństwo w tej teorii to raczej ustawiczny proces interakcyjny, w którym partnerzy nawzajem odczytują znaczenia swoich działań. Skrajny interpretacjonizm, subiektywizm tej koncepcji przeczy normatywizmowi, zakłada jednak istnienie znaczeń powstających w wyniku interakcji.

W opinii S. Sadowskiej można wyróżnić trzy podstawowe zasady równości społecznej: szacunek dla człowieka, prawo do zaspokajania podstawowych potrzeb, jednakowe szanse dla wszystkich. W społeczeństwie równych szans będą zauważane nie tylko talenty wybitnych jednostek, ale również trudności mniej zdolnych obywateli. Każdy człowiek, także nie-pełnosprawny, powinien mieć prawo rozwijania swoich predyspozycji w sposób pełny i satysfakcjonujący.²

Inaczej ukazuje stanowisko społeczne wobec upośledzonych wybitny badacz tej problematyki A. Gustavsson. Zajmował się badaniami rodziców posiadających dziecko upośledzone, później podejmował problematykę sąsiedztwa z osobą upośledzoną. Uważał, że w traktowaniu społecznym osób z deficytami intelektualnymi decydujące znaczenie posiada instynktowy mechanizm strachu, wycofywania się przed nieznanym. A. Gustavsson pisze opierając się na teorii Schutza: „w życiu codziennym dążność do nadawania znaczenia jest na ogół realizowana bez żadnych problemów. Bowiem większość sytuacji, z którymi mamy do czynienia, jest nam znana i z łatwością możemy sobie z nimi poradzić(...) mamy jednak tendencje do postrzegania nieznanych

¹ M. Soder, The Labell Approach Revisited, „European journal of Special Education Needs”, nr 4/1989, s.117-129.

² S. Sadowska, Ku orientacji zorientowanej na zmianę społecznego obrazu osób niepełno-sprawnych, Akapit, Toruń 2005r., s.23-24.

sytuacji jako problematycznych, a to daje początek procesowi definiowania lub nadawania znaczeń, polegającemu na tym, że różnymi sposobami próbujemy znaleźć porządek w napotkanej sytuacji po to, aby móc kontrolować i panować nad niewiadomym.”³ W ten sposób, w wyniku często wyrwykowej lub fałszywej wiedzy powstają negatywne etykiety, stereotypy i naznaczenia osób upośledzonych umysłowo. Teoria konfliktu interesów tłumaczy istnienie stereotypów dzieleniem otaczających ludzi na „swoich”, czyli podobnych do nas i „obcych”, czyli różniących się od nas.

Teoretyczny kontekst pojęcia „stereotyp”

W definiowaniu zjawisk, osób, w tym osób niepełnosprawnych, często posługujemy się stereotypami. Stereotyp oznacza uproszczone, niepoddające się weryfikacji spostrzeganie rzeczywistości. Pojęcie stereotypu wprowadził w 1922 r. Walter Lippmann, amerykański dziennikarz w pracy *Public Opinion*. Rozumiał przez stereotypy obrazy w naszej świadomości przedstawiające ludzi z innych grup.⁴ Spostrzeganie przedmiotu jest więc nieadekwatne do rzeczywistości. Spostrzeganie to jakby wyprzedza procesy analizy przy użyciu umysłu i rozumu. Stereotyp definiowany jest także jako struktura poznawcza, obejmująca wiedzę, przekonania i oczekiwania obserwatora na temat niektórych grup społecznych.⁵ I. Kurcz, określała stereotypy jako „prototypy odnoszące się do kategorii społecznych”. W ich tworzeniu podstawę stanowi przypisywanie ściśle określonym grupom ludzi rzekomo specyficznych dla nich cech będących w istocie właściwościami ogólnoludzkimi. Stereotypy są najczęściej przekazywane z pokolenia na pokolenie jako część zgromadzonej przez społeczeństwo wiedzy. Nabywamy je w procesie uczenia się od wczesnego dzieciństwa. Z. Chlewiński wyodrębnił kilka konstytutywnych cech stereotypu:⁶

1. poznawczy charakter stereotypu – ubóstwo treści, małe zróżnicowanie, uproszczenia
2. emocjonalne zabarwienie – intensywne emocje, zwykle o charakterze negatywnym
3. generalizacja – nieuprawnione uogólnienia, przekonanie o bezwyjątkowym podobieństwie wszystkich reprezentantów danej grupy
4. trwałość – informacje niezgodne z treścią stereotypu są odrzucane, a stosunkowo łatwo je potwierdzić, stereotypy kształtują się i są przekazywane na drodze wczesnego, społecznego uczenia się
5. spójność – stereotypy mają tendencję dołączania się ze sobą
6. społeczny charakter – stereotypy dotyczą grupy, tworzą się i utrzymują w grupie
7. werbalny charakter – stereotypy niewerbalne nie istnieją
8. subiektywna pewność – przekonanie o dużej trafności wyrażanych stereotypowych opinii.

Najpowszechniejsze są dwa ujęcia stereotypów:

1. dyskryptywne (i podejście ewaluatywne).

W tym znaczeniu stereotyp jest charakterystyką jakiejś grupy społecznej, skojarzonej w pamięci semantycznej z nazwą tej grupy.⁷ Inaczej to umysłowa reprezentacja pewnej kategorii społecznej powiązana z nazwą tej kategorii w sposób stały. Pojęcie upośledzenia wywołuje pewne cechy osób upośledzonych, które w rzeczywistości nie muszą one posiadać. Nazwa wyzwala automatycznie treść reprezentacji. Ponadto często oprócz charakterystyki grupy społecznej, stereotypy w ujęciu ewaluatywnym obok pewnych właściwości treściowych (ogólnikowość, uproszczenie, sztywność) zawierają ocenę tej grupy. Polscy przedstawiciele często ujmują stereotypy jako szczególną kategorię schematu poznawczego.⁸

2. indywidualistyczno-grupowe

W tym ujęciu stereotyp powstaje na skutek osobistych doświadczeń jednostki z przedstawicielami danej grupy społecznej. W podejściu kulturowym natomiast stereotyp to wyraz zbiorowej wiedzy powszechnie podzielanej na temat danej grupy społecznej.

³ A. Gustavsson, *Osobiste i społeczne znaczenie upośledzenia umysłowego*, w: *Upośledzenie w społecznym zwierciadle*, red. A. Gustavsson, E. Zakrzewska-Manterys, Żak, Warszawa 1997, s.104.

⁴ A. Korzon, *Mity i stereotypy myślowe o niepełnosprawnych intelektualnie w środowisku społecznym*, w: *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną*, red. Z. Janiszewska-Nieścioruk, Impuls, Kraków 2004, s.29.

⁵ C. N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone, *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, Gdańsk 1999r.

⁶ Z. Chlewiński, *Stereotypy, struktura, funkcje, geneza. Analiza interdyscyplinarna*, w: *Stereotypy i uprzedzenia*, red. Z. Chlewiński, Warszawa 1992r., s.11-12.

⁷ S. T. Fiske, S.E. Taylor, *Social Cognition*, New York 1991r.

⁸ I. Kurcz, *Zmienność i nieuchronność stereotypów. Studium na temat roli stereotypów w reprezentacji umysłowej świata społecznego*, Warszawa 1994 r.

Dominujące obecnie ujęcie społeczno-poznawcze traktuje stereotypy jako przekonania na temat ludzi z innej grupy. Przekonania najczęściej negatywne, w znacznym stopniu fałszywe i odporne na zmiany.⁹ B. Weigl analizował mechanizm powstawania stereotypów. Twierdził, że stereotypy w pewnym stopniu umożliwiają subiektywne przekonanie jednostki o wzroście kontroli nad otoczeniem społecznym.¹⁰

⁹ C. N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone, Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie, Gdańsk 1999r

¹⁰ B. Weigl, Stereotypy i uprzedzenia, w: Psychologia T.3, red. Strelau, Gdańsk 2002r., s. 205-224.

Stereotypy społeczne i uprzedzenia w określaniu osób upośledzonych umysłowo

Obraz sytuacji będącej podstawą formułowania stereotypu charakteryzuje schematyzm, uproszczenia co sprawia, że zazwyczaj sąd stereotypowy nie zgadza się z rzeczywistością. Wynikiem czego człowiek upośledzony umysłowo przestaje być spostrzegany jako indywidualność, z własną osobowością, własnym zdaniem, staje się stygmatyzowaną anonimową jednostką spostrzeganą przez pryzmat cech szczególnie wyrazistych.

Stereotypy dotyczące osób upośledzonych dotyczą często przekonania o ich agresywności, nieprzewidywalności, braku odpowiedzialności, chorobie psychicznej. Traktuje się je jako osoby „skażone”. Z obawy przed napiętnowaniem często osoby upośledzone umysłowo wycofują się, nie podejmują interakcji społecznych, ról zawodowych i małżeńskich. Ukazywane w mediach negatywne wydarzenia z udziałem tych osób, ukazywanie ich cech w sposób przejawskrawiony, niezgodny z rzeczywistością służy utrwalaniu krzywdzących ich stereotypowych opinii.

Spółeczeństwo może upośledzonym umysłowo nadać etykietę dewianta lub osoby niekompetentnej twierdził – B. Farber¹¹. Dewiant rozumiany jest jako osoba jakościowo odmienna od reszty społeczeństwa – dysponuje innym systemem wartości, dąży do specyficznych tylko dla siebie celów. Osoba niekompetentna to osoba różniąca się od innych stopniem nasilenia cech, które są charakterystyczne dla danej populacji. Różnica między dewiantem a osobą niekompetentną polega również na tym, że dewiant (świadomie lub nie) postępuje w sposób sprzeczny z obowiązującymi normami, a osoba niekompetentna stara się tych form przestrzegać, ale robi to źle. Etykieta dewianta powoduje znacznie poważniejsze konsekwencje społeczne i wiąże się z odrzuceniem, podczas gdy uznanie kogoś za niekompetentnego bardziej skłania do udzielania mu pomocy. W przypadku, gdy upośledzony umysłowo etykietowany jest jako dewiant, otoczenie społeczne wymusza na nim zachowanie odbiegające od normy.

W rozważaniach L.J Severanca i L.L. Gasstroma¹² stygmatyzacja społeczna widoczna jest przez przyznawanie (bądź nie) osobom upośledzonym możliwości osiągnięcia sukcesu. Twierdzili, iż stigma „upośledzony umysłowo” wskazuje na inne rozumienie różnic w zachowaniu pełnosprawnych i upośledzonych umysłowo. Wyniki przeprowadzonych przez nich badań dowiodły, że w postrzeganiu upośledzonych brakuje przypisywania im zdolności i nie przewiduje się możliwości uzyskiwania przez nich sukcesów. Taki obraz osoby upośledzonej nie zachęca do wspólnych interakcji społecznych i zmniejsza szansę na korzystny rozwój.

W świetle teorii mniejszości społecznych A. Bieganowska porównuje osoby niepełnosprawne do grupy mniejszościowej. Twierdzi, że podobnie jak inni członkowie grup mniejszościowych, osoby niepełnosprawne stają się często podmiotami pełnych zafałszowań i stereotypowych twierdzeń. Nie zawsze bowiem istnieje możliwość skonfrontowania tych opinii z rzeczywistością. W związku z tym w postawach społecznych wobec niepełnosprawnych często odbijają się irracjonalne lęki, nieuzasadnione niczym sądy. Efektem tego są zniekształcenia w postrzeganiu, a także uprzedzenia żywione wobec członków tej grupy.¹³

W tym miejscu warto ukazać związek między stereotypami a uprzedzeniami. Uprzedzenia i stereotypy to pojęcia zbliżone, ale nie tożsame. Uprzedzenia są definiowane jako negatywne postawy i towarzyszą kształtowaniu się stereotypów. W języku angielskim prejudice można tłumaczyć jako pre-przed i judice-osąd, czyli przedwczesny osąd, niczym nie poparte uogólnienie.

Z. Chlewiński stwierdził, że uprzedzenie jest:

- zbiorem stereotypów
- oparte na przesłankach niezgodnych z rzeczywistością
- „pre-sądem”
- postawą z dominującym komponentem emocjonalnym o znaku negatywnym
- nadmiernym uproszczeniem a zarazem nadmiernym uogólnieniem
- motywującym do działania, stymulującym agresję werbalną, jak i czynną oraz dyskryminację.¹⁴

¹¹ S. Kowalik, Upośledzenie umysłowe. Teoria i praktyka rewalidacji, Warszawa 1989, s.107.

¹² Tamże, s.123.

¹³ A. Bieganowska, Model niepełnosprawności w mediach a postawy wobec osób niepełnosprawnych, „Szkoła Specjalna” nr 5/2005, s.362.

¹⁴ Z. Chlewiński, Stereotypy, struktura, funkcje, geneza. Analiza interdyscyplinarna, w: Stereotypy i uprzedzenia, red. Z. Chlewiński, Warszawa 1992 r., s.13-14.

Ludzie upośledzeni tradycyjnie są grupą wobec której prezentowane są uprzedzenia. Toteż nie dziwi fakt, że częstym zjawiskiem są akty przemocy i agresji wobec tych osób.

B. Weigl sugeruje, że uprzedzenia społeczne są wyrazem niechęci do innych tylko dlatego, że należą do jakiejś wyodrębnionej grupy społecznej.¹⁵ W stereotypach dominuje komponent kognitywny w uprzedzeniach – behawioralny. O wiele większe znaczenie w uprzedzeniach niż w stereotypach posiada składnik emocjonalny.

W wyniku badań S. Guskina¹⁶ można wykazać, że społeczeństwo w nie-wielkim stopniu odróżnia upośledzonych umysłowo od osób chorych psychicznie. W konsekwencji ludzie upośledzeni umysłowo nie są akceptowani społecznie – twierdzi A. Gustavsson, a co za tym idzie nie mogą prowadzić bogatego i znaczącego życia.¹⁷ Refleksja nad postawami społecznymi wobec osób upośledzonych to świadectwo wartości ludzi naszej epoki. Od tego bowiem, jakie postawy reprezentuje społeczeństwo wobec osób upośledzonych umysłowo zależy w dużej mierze proces ich rewalidacji.

Praktyki dyskryminacyjne osób niepełnosprawnych wynikają z kultury ludzi zdrowych, którzy założyli sobie, pewne wzory, zasady i wartości społecznej egzystencji. Jednocześnie dążenia samorealizacyjne osób niepełno-sprawnych muszą „kulturze ludzi zdrowych” się podporządkować. Tak rozumiana integracja nie wynika z zasady szacunku do drugiego człowieka i egalitaryzmu społecznego.

Nieco inne znaczenie mają postawy wobec osób niepełnosprawnych, gdyż w ich zakresie ujmuje się oprócz komponentu emocjonalnego i behawioralnego pewien zasób wiedzy dotyczącej przedmiotu postawy. Postawa (łac. attitude – przystosowanie) decyduje o trwałej ocenie – pozytywnej lub negatywnej – ludzi, obiektów i pojęć.¹⁸ S. Nowak twierdził, iż postawa pewnego człowieka wobec pewnego przedmiotu jest ogółem względnie trwałych dyspozycji do oceniania tego przedmiotu i emocjonalnego reagowania na przedmiot postawy oraz ewentualnie towarzyszącym tym emocjonalno-oceniającym dyspozycjom zachowania wobec tego przedmiotu.¹⁹ F. Znaniecki we wstępie do „Chłopa polskiego w Europie i Ameryce” utożsamiał postawę z procesem indywidualnej świadomości determinującej zarówno aktualne jak i potencjalne reakcje człowieka wobec świata społecznego.²⁰ B. Wojciszke wyraził przekonanie, że „postawą wobec dowolnego obiektu (przedmiotu, zdarzenia, idei, innej osoby) nazywamy względnie stałą skłonność do pozytywnego lub negatywnego ustosunkowania się człowieka do tego obiektu”.²¹ Ustosunkowanie to określa czyjąś postawę na kontinuum rozciągającym się od stosunku skrajnie negatywnego (całkowite odrzucenie obiektu) do stosunku skrajnie pozytywnego (całkowita akceptacja obiektu).

Wg H. Larkowej na pozytywną czy negatywną postawę wobec osób nie-pełnosprawnych wpływa więc nie tyle rodzaj upośledzenia, co jego widoczność i stopień ciężkości zaburzenia funkcji organizmu, a także cechy osobowości niepełnosprawnej jednostki oraz stopień jej znajomości (wobec nieznanymi osób niepełnosprawnych częściej występują postawy negatywne).²²

A. Ostrowska w 1993 r. przeprowadziła badania na reprezentatywnej próbie osób dorosłych w celu zbadania postaw wobec niepełnosprawnych.²³ Prawie co piąta osoba nie ma kontaktu z osobami niepełnosprawnymi. Osoby niepełnosprawne są postrzegane jako słabe, lękliwe, znerwicowane, wycofujące się, niepewne siebie, niezadowolone z życia, ubogie. W ocenie społecznej osoba niepełnosprawna ma mniejsze szanse na zawarcie związku małżeńskiego i założenie rodziny (69%), ponadto 63% badanych uważa, że osoby niepełnosprawne są ciężarem dla rodziny. Opieka nad osobami niepełnosprawnymi jest obowiązkiem i moralną odpowiedzialnością rodziny (zdanie 93,7% badanych).

Badania A. Maliny poruszały problematykę opinii środowiska lokalnego wobec osób niepełnosprawnych.²⁴ Przebadala w 2001 r. 117 uczniów Zespołu Szkół Ogólnokształcących Integracyjnych w Krakowie oraz 120 rodziców tych uczniów. Uczniowie klas integracyjnych w Krakowie

¹⁵ B. Weigl, op.cit., s.214.

¹⁶ Tamże, s.111.

¹⁷ A. Gustavsson, op.cit. s.114.

¹⁸ Psychologia społeczna, red. E. Aronson, T.W. Wilson, R.M. Akert, Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 313.

¹⁹ S. Nowak, Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych, w: Teorie postaw, red. S. Nowak, Warszawa 1973, s.23.

²⁰ Encyklopedia socjologii T.III, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s.151.

²¹ Psychologia T.III, red. J. Strelau, GWP, Gdańsk 2000, s.79.

²² H. Larkowa, Postawy społeczne wobec osób z odchyleniami od normy, w: Pedagogika rewalidacyjna, red. A. Hulek, PWN, Warszaw 1980, s.483.

²³ A. Ostrowska, Niepełnosprawni w społeczeństwie, PAN, Warszawa 1994.

²⁴ A. Malina, op. cit., s.70.

sądzi, że stosunek społeczeństwa lokalnego jest obojętny (opinia 53% grupy), w ocenie 22,2% uczniów stosunek jest negatywny, jako pozytywny stosunek otoczenia lokalnego wobec osób niepełnosprawnych uznało zaledwie 21,4% uczniów. Zupełnie odmienne stanowisko prezentowali rodzice uczniów. W ich opinii środowisko lokalne przejawia stosunek pozytywny wobec osób niepełnosprawnych (ocena 50,8% rodziców), stosunek społeczeństwa jest obojętny – to zdanie 33,4% badanych rodziców, stosunek społeczeństwa ma charakter negatywny w ocenie 0,8% rodziców. Nie miało swojego zdania w tej sprawie aż 16% badanych.

Osoby dorosłe badane przez A. Korzon (80 osób w wieku 20-50 lat, Kraków 2003 r.) prezentowały opinie potoczne dotyczące osób upośledzonych umysłowo.

Tab. 1. Potoczne opinie o upośledzonych umysłowo w badaniach A. Korzon²⁵

Odpowiedzi	Zdecyd. tak	Raczej tak	Nie wiem	Raczej nie	Zdecyd. nie
Różnią się od innych ludzi	9	14	50	7	0
Powinni być traktowani jak inni	12	24	34	8	2
Powinni mieć specjalne przywileje	26	34	16	4	0
Są godni litości	12	4	28	24	12
Powinno się im stawiać takie wymagania jak pełnosprawnym	0	6	22	40	12
Upośledzenie umysłowe to kara za grzechy	0	0	0	8	72

Zdecydowana większość badanej grupy nie wie czym różnią się osoby upośledzone umysłowo od pełnosprawnych członków społeczeństwa (50 osób), jednocześnie nie potrafi odpowiedzieć na pytanie, czy powinni być traktowani jak inni ludzie (34 osoby). Większość badanych (60 osób) zgadza się z twierdzeniem, że powinni mieć specjalne przywileje. Kolejne pytanie dotyczyło litości. Najwięcej było tu postaw niezdecydowanych, chociaż 36 wypowiedzi przeczyło istnieniu uczucia litości w ich otoczeniu, którego podmiotem miałyby być osoby upośledzone umysłowo. Dane pozwalają stwierdzić, iż większość uznała, że wymagania wobec upośledzonych „raczej nie” i „zdecydowanie nie” powinny być takie same jak wobec pełno-sprawnych (opinia 52 osób).

Stosunek środowiska może modyfikować spostrzeżenie siebie przez osobę niepełnosprawną. Bezsprzeczny fakt jest, że postawy pozytywne mogą mieć wpływ na ułatwienie edukacji osobie niepełnosprawnej,

a w życiu dorosłym zatrudnienia i włączenia jej do grupy społecznej, zawodowej, koleżeńskiej. Negatywne stereotypy mają wpływ na kształtowanie obrazu własnej osoby jako kogoś niewartościowego i niekreatywnego. Warto również dodać, że postawy ignorancji i skrupowania wobec tej grupy społecznej sprawiają, że jej członkowie czują się niepełnowartościowymi ludźmi. W konsekwencji powoduje to zgorzkniałość, samotność, często agresywność ludzi upośledzonych. Bardziej niż upośledzenie stygmatyzacja społeczna zamyka drogę do społecznej integracji.

Współczesny wizerunek osoby niepełnosprawnej w badaniach wskazuje na posunięty proces równouprawnienia tych osób, niektórzy badawcze tłumaczą ten fakt procesem integracji społecznej. W innej perspektywie widzi to zjawisko A. Krause. Jego socjologiczna analiza opiera się na procesie globalizacji. W tym kontekście autor stwierdza: „możliwe zatem, że po-stępujące w ostatnim dziesięcioleciu równouprawnienie osób niepełnosprawnych jest w większym stopniu następstwem typowej dla naszej epoki zmiany miejsca i pozycji jednostki w grupie społecznej aniżeli wynikiem działań

²⁵ A. Korzon, Mity i stereotypy myślowe o niepełnosprawnych intelektualnie w środowisku społecznym, w: Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną, red. Z. Janiszewska-Nieścioruk, Impuls, Kraków 2004, s.31-32.

integracyjnych”, zaś integrację społeczną nazywa: „idealistycznym konstruktem życzeniowym”.²⁶ Wydaje się, że konieczna jest przynajmniej częściowa transformacja poglądów autora. Więcej na ten temat mogą powiedzieć nauczyciele klas integracyjnych obserwując zmiany postaw uczniów zdrowych i niepełnosprawnych wobec siebie i innych w trakcie jednego cyklu kształcenia.

W. Dykcik w rozwoju historyczno-kulturowym postaw wobec osób niepełnosprawnych wyróżnia trzy podstawowe orientacje:

1. strategia zewnątrzsterowalnego regulowania zachowań ludzkich o charakterze demonstracyjnie agresywnym lub bezmyślne łamanie norm i praw społecznych tych osób. Oceniane jest to jako przejaw irracjonalnego, należącego do przeszłości ignorowania ich wolności, godności, wrażliwości. W konsekwencji prowadzi do chronienia przywilejów innych grup osób.

2. strategia zbyt liberalna, w których ujawnia się bezradność i bezsilność, co prowadzi do niechęci lub wrogości. Na przykład dyskryminowanie jednostek niepełnosprawnych w relacjach sąsiedzkich, uskarżanie się na „złubne” skutki dysfunkcji umysłowych, czy kalectwa.

3. strategia wewnątrzsterowalnego, emancypacyjnego, humanistycznego-go, partnerskiego wpływania na postawy i zachowania wobec ludzi niepełnosprawnych. Autor przestrzega tu przed praktykowanymi postawami nadeksponowania potrzeb osób niepełnosprawnych, praw, przywilejów, co nie przekłada się na poprawę ich losu w zakresie edukacji, spędzania czasu wolnego, czy rehabilitacji zawodowej.²⁷

We współczesnej rzeczywistości polskiej można doszukiwać się potwierdzenia lub zaprzeczenia istnienia zwolenników tych strategii.

Podsumowanie

Poziom kompetencji społecznych każdego człowieka można opisywać wielowymiarowo. Na pewno jednym z wyznaczników współczesnych cywilizacji może być sposób traktowania osób niepełnosprawnych, w tym upośledzonych umysłowo. Niewątpliwie badania opinii społecznych mogą wpłynąć na powstawanie długoterminowych kampanii edukacyjnych o szerokim zasięgu społecznym. Ograniczenie negatywnych stereotypów dotyczących osób upośledzonych umysłowo wiąże się nierozwalnie z poprawą egzystencji tych osób.

Streszczenie

Stereotyp oznacza uproszczone, niepoddające się weryfikacji spostrzeganie rzeczywistości. Stereotypy dotyczące osób upośledzonych dotyczą często przekonania o ich agresywności, nieprzewidywalności, braku odpowiedzialności, chorobie psychicznej. Ograniczenie negatywnych stereotypów dotyczących osób upośledzonych umysłowo wiąże się nierozwalnie z poprawą egzystencji tych osób. Bardziej niż upośledzenie stygmatyzacja społeczna zamyka drogę osobom upośledzonym umysłowo do społecznej integracji.

WE AND THEY – SOCIAL STEREOTYPES AND MENTALLY-HANDICAPPED PEOPLE BY THE DEFINITION

Key words: stereotype, attitude, prejudice, mental handicap.

Summary

Stereotypes are fixed impressions, preconceived and exaggerated ideas about particular social groups; overgeneralizations that do not represent all, or perhaps even most individuals within a group. Stereotypes are mostly learned at a young age, and they remain unchallenged, untested and confused with reality.

There are many stereotypes of mentally handicapped. Most obviously is the thought that they are aggressive, unpredictable, irresponsible and mentally ill.

²⁶ A. Krause, Globalizacja-indywidualizm-uniformacja. Niepełnosprawność w procesie społecznego przemieszczania się, w: Konteksty pedagogiki specjalnej, red. T. Żółkowska, T.II, Szczecin 2007, s.110.

²⁷ Pedagogika specjalna, red. W. Dykcik, Wyd. UAM, Poznań 1997, s.359.

The reason being that we should reverse negative stereotypes, is a life improvement for those people. Even more than being disabled, the social censure circumscribes the integration opportunities for mentally handi-capped.

Literatura

1. Aronson E., Wilson T.W., Akert R.M. (red.), Psychologia społeczna, Zysk i S-ka, Poznań 1997.
2. Bieganowska A., Model niepełnosprawności w mediach a postawy wobec osób niepełnosprawnych, w: „Szkoła Specjalna” nr 5, 2005.
3. Chlewiński Z., (red.), Stereotypy i uprzedzenia, Warszawa 1992.
4. Dykcik W., (red.), Pedagogika specjalna, Wyd. UAM, Poznań 1997.
5. Encyklopedia socjologii, T.III, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.
6. Gustavsson A., Zakrzewska-Manterys E., (red.), Upośledzenie w społecznym zwierciadle, Żak, Warszawa 1997.
7. Korzon A., Mity i stereotypy myślowe o niepełnosprawnych intelektualnie w środowisku społecznym, w: Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną, (red.) Janiszewska-Nieścioruk Z., Impuls, Kraków 2004.
8. Kowalik S., Upośledzenie umysłowe. Teoria i praktyka rewalidacji, Warszawa 1989.
9. Krause A., Globalizacja-indywidualizm-uniformacja. Niepełnosprawność w procesie społecznego przemieszczania się, w: Konteksty pedagogiki specjalnej, (red.) Żółkowska T., T.II, Szczecin 2007.
10. Kurcz I., Zmienność i nieuchronność stereotypów. Studium na temat roli stereotypów w reprezentacji umysłowej świata społecznego, Warszawa 1994.
11. Larkowa H., Postawy społeczne wobec osób z odchyleniami od normy, w: Pedagogika rewalidacyjna, (red.) Hulek A., PWN, Warszawa 1980.
12. Macrae C.N., Stangor Ch., Hewstone M., Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie, Gdańsk 1999.
13. Malina A., Postawy uczniów pełnosprawnych i ich rodziców wobec zagadnień integracji, w: Wybrane zagadnienia rewalidacji osób niepełnosprawnych, (red.) Grochmal-Bach B., Żarow-Nitoń A., WAM, Kraków 2003.
14. Nowak S., (red.), Teorie postaw, Warszawa 1973.
15. Ostrowska A., Niepełnosprawni w społeczeństwie, PAN, Warszawa 1994.
16. Sadowska S., Ku orientacji zorientowanej na zmianę społecznego obrazu osób niepełnosprawnych, Akapit, Toruń 2005.
17. Soder M., The Labell Approach Revisited, w: „European journal of Special Education Needs”, nr 4 1989.
18. Strelau J., (red.), Psychologia T.III, GWP, Gdańsk 2000.
19. Weigl B., Stereotypy i uprzedzenia, w: Psychologia T.3, (red.) Strelau, Gdańsk 2002.